

Николина С. Шурјанац¹

Универзитет у Београду, Училишњи факултет, Београд, Србија

ДНЕВНИК О ЧАРНОЈЕВИЋУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ КАО ОБАВЕЗНА И ИЗБОРНА ЛЕКТИРА У ТРЕЋЕМ РАЗРЕДУ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Апстракт: У раду ће бити анализиран кратак роман Милоша Црњанског *Дневник о Чарнојевићу*, који је од скоро уврштен у програм за трећи разред средњих школа представљајући добар избор за илустровање авангардне / експресионистичке поетике у српској књижевности. Као једно од најзначајнијих Црњанских остварења из ране фазе стваралаштва, ово дело ће бити анализирано и са аспекта сума-траистичке поетике, тако да ће бити остварена унутарпредметна корелација са осталим Црњанским делима (песничком збирком *Лирика Ишаке*; путописима „Хаџилук на Крф, до Плаве гробнице“, „Видо, острво смрти“ и „Гробља Србије на Крфу“), али и ванпредметна корелација будући да се радња романа везује за Велики рат. Циљ овог рада, који је заснован, пре свега на аналитичко-синтетичком приступу Црњанском кратком роману *Дневник о Чарнојевићу*, јесте да укаже на значај овог дела како у стваралаштву Милоша Црњанског, у којем има изузетно важан генерички значај, тако и у српској књижевности двадесетог века, а самим тим и у школским програмима.

Кључне речи: *Дневник о Чарнојевићу, експресионизам, лектира, трећи разред средње школе.*

Уводне напомене

Увођење Црњансковог *Дневника о Чарнојевићу* у програм за трећи разред средњих школа (2020²) представља крупан корак ка свестранијем сагледавању поетичких превирања српске књижевности између два рата. Међутим, упоредном анализом школских програма, уочавамо да овом делу није

1 nikolina.surjanac@uf.bg.ac.rs

2 План и програм за трећи разред средњих школа преузет је са сајта Завода за унапређивање образовања и васпитања на следећим страницама: <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610656227993-d7381cf7-3e3b> и <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610656201823-d316492d-338b>.

дат подједнак статус у средњошколским плановима и програмима, у зависности од образовног профила. Нелогичност у положају самог дела у наставно-образовном процесу огледа се у томе да је Црњансков *Дневник* обавезна лектира за друштвено-језичке и опште смерове, изборна за природно-математичке смерове у гимназијама, до тога да није чак ни изборна лектира у већини средњеобразовних стручних профила попут економских, архитектонских, електротехничких, природно-математичких. У трећем разреду економских и природно-математичких профила понуђен је избор између *Ex Ponta*, „Моста на Жепи“ и других Андрићевих приповедака, те би одломци из Црњансковог *Дневника*, који је поетички веома сродан *Ex Pontu*, такође, могли представљати добар избор лектире ради бољег разумевања не само Црњанскове, већ и експресионистичке поетике уопште.

Дневник о Чарнојевићу

„Осећао је: да је његов живот само румене једне биљке ради, на Суматри. И смешио се мирно. Био је заљубљен; па кад живот није могао да га спасе, шта је још могло да га задржи?“

(Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*)

Прва књига модернистичке едиције *Албајрос* јесте Црњансков *Дневник о Чарнојевићу* (1921), дело које у поетичко-програмском смислу чини тројство са ауторовом *Лириком Ишак* и приповедачком збирком *Приче о мушком*. За најранију рецепцију овог Црњансковог остварења карактеристична је антагонистичка књижевна критика³. На једној страни, критичари попут Бранка Лазаревића и Милице Јанковић, настојали су да разумеју

3 У једној од првих критика о овом роману, из пера Бранка Лазаревића, као могућ утицај на формирање главног јунака истиче се Љермонтовљев Печорин, „цинички егоцентриста који је залутао у 1919. годину, осамарен и претоварен грубим товаром прљавих нагона пећинског човека“ (Петров, 1971: 290). Иако не баш репрезентативна критика Лазаревића, противника модерниста, на рачун главног јунака *Дневника о Чарнојевићу*, она ипак представља својеврсно признање Црњанском и авангардистима уопште за сам поступак писања и утиске које дело ствара. Утицај романтичарског *сувишног човека* на рану фазу стваралаштва Андрића и Црњанског посебно је наглашаван у првим књижевним критикама које су се јавиле поводом њихових дела. Тако, на пример, Милица Јанковић у критици Андрићевог *Ex Ponta* наводи да је његова поезија подсећа на Љермонтовљеву по „бури на мору у ноћи и буни човечије душе на дану, али чега се он *ишакне* *џо* је *џесма* и што он каже то остаје вечно и од тога могу срца да живе“ (Јанковић, 1919: 74). Једну од најнегативнијих оцена представља критика тадашњег угледног универзитетског професора Владимира Ђоровића. Наиме, он је писца *Дневника о Чарнојевићу* оптужио да је „порнограф“, „декадент“ и „нихилиста“, а ово прво због сцена чулне љубави са женама које је током свог живота сретао Петар Рајић, главни јунак. То је могући разлог зашто је Црњански из другог издања 1930. године избацио епизоду са две сестре – Изабелом и Маријом.

и опишу поетичке одлике овог необичног *Дневника*, уочавајући у њему видне романтичарске утицаје, док је на другој страни била индикативна негативна критика Владимира Ђоровића на рачун самог писца. Занимљиво је да ће се и сам аутор експлицитно изјаснити поводом овог свог дела, те не само да ће одговорити критичарима, већ ће у својој *Ишаци и коменџарима* детаљно описати проблеме око објављивања овог романа, захтеве издавача, као и скраћивање текста са дванаест на пет табака.

Овај кратки роман налази се негде на средини између модернистичког (пре свега декадентно-симболистичког) осећања света и експресионистичког формалног поступка, па се стога не може једнозначно свести на експресионистичку прозну формулу. Са друге стране, овај роман је у специфичном односу према претходној, на плану прозе, реалистичкој традицији, будући да у епохи модерне преовладава поезија. Кратки роман авангарде одбацује миметички принцип и психологизам. Ајнштајн и Деблин, експресионистички аутори, прави смисао „новог романа“ не виде у пукој дескрипцији појединих јунакових стања или спољашњих дешавања, „нити у развијању сложених сижеа, већ се његова пуноћа огледа у артикулацији кретања и динамике, интензитету осећања, визинарском доживљају реалности и пантеистичко-мистичном предавању бескрају“ (Петровић 2017:110). Ајнштајн и Деблин су се zaloжили за роман који не репродукује, по принципу миметизма, само „слику“ (110) света, већ настаје из дубине људског бића, из „костију, крви, мишића, плућа“ (110). Оно што је посебно карактеристично за авангардни роман, а самим тим и *Дневник о Чарнојевићу*, као један од првенаца српског експресионистичког романа (ту је, на пример, и *Бурлеска* Растка Петровића, или нешто касније *77 самоубица* (1923) Ве Пољанског) јесте његова поетичка самосвест, која свој зачетак има у Сервантесовом *Дон Кихоту*, а у нашој књижевности у *Роману без романа* Јована Стерије Поповића.

Међутим, поставља се питање како то да је писац у два различита издања другачије жанровски одредио своје дело, прво га назвавши *романом*, а потом *иријовешком*. Жанровском колебању ту није крај, јер је само дело насловљено као *дневник*. Дакле, једна од водећих одлика експресионизма јесте и начело *жанровске мимикрије*. У наслову се налази одредница *дневник*, а у поднаслову коначне верзије *роман*. Писац је могао, једноставно, да дело назове *Роман о Чарнојевићу* и на тај начин прикаже животни пут главног јунака. Међутим, одредница *дневник* била је погоднија због фрагментарне композиције, првог лица и уношења елемената аутобиографског. Црњански спомиње у *Ишаци и коменџарима* да је и сам оболео на фронту у Аустрији од туберкулозе и потом завршава: „отуда туберкулоза код јунака романа у *Дневнику о Чарнојевићу*“ (Црњански, 2008: 162). Такође, навешће да је све

време на фронту носио са собом једну „купусару“ (162), у којој је бележио своје доживљаје ратних страдања. Врло је вероватно да су ти утисци уткани управо у *Дневник о Чарнојевићу*. Са друге стране, занимљиво је да у делу нема ниједног датирања фрагмента, што је основна поетичка одлика дневника. Како је онда могуће да једно дело које је насловљено као *дневник* нема ниједну датумску одредницу? Одговор се крије у поетичкој метасвести, као једној од кључних одлика модерне књижевности. Тренутак у којем аутор у књижевном делу тематизује поступке књижевног стварања, или говори о одређеним жанровима, означава се као улазак у еру модерне приповедачке самосвести, која настоји да оголи саму себе, да постане *књижевност о књижевности*. Уколико читалац угледа одредницу *роман* у наслову, он очекује, превасходно, фикционалну тематику. Са друге стране, *дневник* је првенствено аутобиографски, документарни жанр. Очигледно је Црњански оваквом игром наслова и поднаслова желео да укаже на саму природу књижевног стваралаштва која је спој фикционалног и нефикционалног. Дневник као жанр пише се о себи, не о другоме. На крају је превладало мишљење да се ово дело ипак окарактерише као кратки роман, управо због тога што је погодна форма за изражавање динамичног духа времена и због тога што представља „брзо превозно средство осећања“ (Петровић, 2017: 102). Са друге стране, Никола Милошевић у својој студији *Филозофска димензија књижевних дела Милоша Црњанског* Црњансков *Дневник о Чарнојевићу* жанровски одређује као *новелу*. Да је у овом роману присутан хорнолошки принцип излагања догађаја, онда би он, од маестралног и репрезентативног авангардног дела, постао обичан васпитни роман који описује судбину двадесеттворогодишњег младића – војника од његовог детињства, преко женидбе женом коју не воли, одласка из завичаја, ратовања, боловања, до повратка у завичај и слутње смрти. О естетској вредности симултаног приповедања говори Бојана Стојановић Пантовић:

Сливеност и здружност временских и просторних компонената овде је сасвим очигледна, као да се јава непрестано претаче у сан и реминисценцију и обратно, те је просторно-временска инверзија нешто посве природно и чак очекивано. Из једне тачке хронолошко напредовање се покреће, потом дифузно разлива и успорава, али и улива, односно враћа у свој незауштављив ток (Пантовић, 2012: 505).

На овај начин, поступком тзв. динамичког симултанизма, Црњански на најбољи могући начин успева да илуструје основни садржај романа – идеју суматраизма, који је много шири од пуког романтичарског удвајања ликова. Техника приповедања која преовладава у Црњанском кратком роману, као и субјективна позиција субјекта, у тесној су вези са облицима приповедања

у експресионистичким делима: „Стално се појављују лица која се опсесивно баве собом, својим неурозама, nelaгодностима, разголићују се, самоиспитују, потпуно обузети тешкоћама које не могу да савладају или страхотама које су преживели у рату и другде“ (Петровић, 2017: 107). Дакле, као што видимо, друштвеноисторијски контекст је неминовно утицао на промену у духовној, па самим тим и књижевној парадигми. Али и да није било Великог рата и пропасти коју је донео за собом, питање је да ли би реалистички образац приповедања и даље остао на снази, будући да је његова дезинтеграција почела већ увелико крајем деветнаестог века. Али свакако да реалистички роман са својим свезнајућим приповедачем и тзв. „монолошким“ (79) принципом није погодовао изражавању авангардног духа „сумње и динамизма“ (79).

Експресионистички принцип симултанизма, односно филмски поступак монтаже, Црњански је изврсно представљао од свог првог до последњег дела – од *Дневника до Хийерборејаца*. Као и у *Лирици Ишаке*, и у првој књизи *Сеоба*, аутор прихвата хомеровску схему приче о рату и примењује је на модерне прилике ратовања. У томе се и огледа значај његовог *Дневника о Чарнојевићу*, јер ће у њему бити постављен темељ за све касније Црњанске *суматраисте*: у прози ће то бити Вук Исакович, Павел Исакович, Иперборео и др, а у поезији лирски субјект, почевши од *Лирике Ишаке* (која је по значају за генезу суматраизма у Црњанској поезији пандан *Дневнику о Чарнојевићу* за развој његове прозе), па преко *Стиражилова* и *Сербие до Ламенџа над Београдом*. Принцип вишеструког удвајања у *Дневнику о Чарнојевићу* (на плану гласова јунака, сна у сну, реалитета и идеалитета, вредносних ставова) указује на композициони поступак текста у тексту, чиме се приповедању приступа са аспекта поетичке метасвести, а самим тим се утиче и на читалачку рецепцију, у чему је и незаобилазан значај овог дела за генезу каснијег, српског постмодернистичког романа. И управо је тим поступком изневерног хоризонта очекивања (а тежња авангардне уметности и јесте да збуни, шокира читаоце) писац желео код читалаца да означи једно од најбитнијих места у роману – мотив удвајања.

Петар Рајић, главни јунак романа, војник који лежи у затворској болници у Кракову, обликовао је свој роман као фикцију, тј. причу о другом. Тај други је, заправо, његово идеално, духовно, суматраистичко ја кроз које он имплицитно износи своју теорију суматраизма, коју је, у стилу авангардних писаца, варирао у различитим формама: у роману – дневнику, манифесту *Објашњење Суматре*, поеми *Стиражилово*, путопису *Љубав у Тоскани*, песми *Суматра* и др. Лик идеалног Рајићевог двојника овде се појављује у улози много комплекснијој него што је то мотивација нараторовог лика – он је овде паралелна стварност, односно надстварност која се идентификује са сном, која сами тај сан јесте. *Дневник о Чарнојевићу* је, стога, „дневник о сну“ (Росић 1996, 219). Росић, такође, сматра да у овом делу није изневерена

жанровска одредница из наслова, јер ово није „дневник о другом“ (219), већ дневник о „себи као другом“ (219). Ако Чарнојевића посматрамо искључиво као Рајићев *alter ego*, онда уистину овај роман говори о Рајићевом двојнику, а не о посве другој личности. Питање главног јунака *Дневника о Чарнојевићу* представљало је и представља једну од већих загонетки за проучаваоце књижевности, стога су мишљења подељена: једни верују да је главни јунак Чарнојевић⁴, други да је Петар Рајић, а неки чак да је то „безимени Далматинац“, потомак извесног Егона Чарнојевића, будући да се његово име нигде директно не спомиње у роману.

Дакле, то би можда и могло бити тачно, уколико узмемо у обзир да је читаво ово дело, као и Црњанскова поетика, заправо поетика одсутног које је иманентно присутно, као и у песми *Суматра*, у којој се то острво нигде не спомиње именом, већ се опис острва из саме песме може односити на било које острво на свету, чиме се значење Суматре универзализује до симбола утопијске пројекције. Тако је и у *Дневнику о Чарнојевићу*: свако ко тежи даљинама и свој живот види као космичку везу са осталим живим бићима и природом, може се пронаћи у лику младог Чарнојевића, а поготово би то важило за Црњанскову генерацију, која је жудела за бегом у неку лепшу стварност, у стварност која има *чар*. Било како било, једно је извесно – самим тим што се у наслову крије именовање Чарнојевића, писац унапред формира читалачки хоризонт очекивања, јер ми све време очекујемо да се појави тај Чарнојевић, па самим тим и епизода са Рајићевим двојником добија кључно, привилеговано место у роману и тематизује једну од главних експресионистичких идеја, а то је идеја удвајања, односно, паралелних светова. У прилог томе иде и чињеница да основни *космос* овог романа – одвојени фрагмент *Сан*, који је објављен 1920. године у часопису *Мисао*, дакле годину дана пре Црњансковог романа – дневника – тематизује управо судбину младог Чарнојевића. Сам поступак приповедања, који је монтажни и у којем се по принципу фрагмената приказују поједине епизоде из Рајићевог живота, указује нам на постојање симултаних, паралелних светова. Напореда са Рајићевом ратном стварношћу, реконструисана је његова прошлост (детињство, смрт мајке, женидба девојком коју не воли), али је приказан и његов сан у краковској болници, који у роман уноси моменат ониричког, надстварног и додатно удваја већ удвојене временске перспективе. Да ситуација буде још компликованија, по принципу бабушки, у Рајићевом сну се јавља Чарнојевић, а у Чарнојевићевом сну на јави, заправо, „у некој собици препуној огледала, у сцени у којој се

4 Детаљан и концизан преглед ове проблематике дат је у: Орлић, М. (2017.) *Андрић, Црњански, Пекић: приповедне структуре српског (иоси)модернистичког романа: деконструкција приповедног субјекта и реконструкција фигуре приповедача*. Панчево: Мали Немо.

као на филму динамично смењују збивања и ликови“ (Петровић, 2017: 158) појављује се оперски певач Шаљапин, који је познат по својој улози Дон Кихота (158)“. Порука коју Црњански суптилно шаље баш оваквим избором ликова и имена, недвосмислена је. Као што је Шаљапин у улози другог човека, сањалице и луталице, човека који се одрекао овог света, тако је и Рајићево друго и жељено *ја*, заправо, Чарнојевић. На тај начин писац је илустровао игру двоструких огледала, која симболизују колебања између сна и јаве, материјалног и метафизичког, сурове стварности и утопијских простора. Али удвајање није присутно само на плану јунака у роману, већ и на „жанровском, идентитетском, наративном, онтолошком плану (56)“. Чарнојевића је друштво подругљиво звало „радиограм“ (62) јер је „хватао“ (62) сигнале са свих страна света, и оних најудаљенијих. Исто као и Рајић, што нам додатно потврђује, да је, заправо, реч о фигури двојника, ни Чарнојевић „није више знао шта је добро а шта зло“ (63) будући да је и он наишао на неприхватање своје средине и схватио да се не сналази у овом, материјалном, пропадљивом свету, на шта нас асоцира мотив јесени и жутог лишћа које Рајић обожава. Већ од самог почетка осећамо у његовом лику знаке удвајања. У првој реченици романа: „Јесен, и живот без смисла“ (2), откривамо једну, меланхоличну и депресивну страну Рајићевог лика, али недуго затим, у трећем пасусу, он ће рећи и: „мало људи тако слатко и мирно живе као ја“ (2); „А волим свој живот чарју, коју сам осетио лане“ (Црњански, 1996: 125). Каква је та друга страна Рајићевог лика? Чини се да она ипак воли живот чији смисао проналази у руменом и жутом јесењем дрвећу. И тако долазимо до Рајићевог другог *ја*, које у руменој и плавој боји призива експресионистичку чежњу за бескрајем и трансценденцијом, док жута боја лишћа коју Рајић воли асоцира на труљење и пропадање, на крају и смрт. Суштину паралелних светова кроз призму удвајања главног јунака романа Новица Петковић описује на следећи начин:

С једне равни приповедања потиче један, с друге други вредносни став, при чему се њихов однос може описати као однос узајамног допуњавања: што се више бесмисла, немира и узалудности осећа на првој равни, утолико се дубље трага за смислом, миром и *ушехом* на другој равни (Петковић, 1996: 131).

Пошто међу људима нема ни својих ни блиских, он се окреће дрвећу, биљкама, улицама, мостовима, небу, попут поетског субјекта *Немира*, којем је природа дража од људи. Он тим улицама говори о својој младости.

Сасвим је очигледно да приповедач своју младост доживљава као нешто изложено сувише снажном притиску једне стварности у којој важно место заузимају мртваци и гробља и стога није нимало случајно што ће он настојати да нађе излаз из тако оцртаног круга. То је, сасвим сигурно, разлог што ће он посегнути за „визијама белим“ и „визијама лудим“ (Микић, 2005: 106).

Чарнојевић је неко ко живи двоструким животом (бивши морнарски часник и има везе са московским студентима, али и „пробисвет“ (Црњански 1984: 54) и „далматинска ждера“ (54)). „Дан и ноћ постају средство да се покаже нека врста располућености, нека врста поделе и јунаковог живота и његовог унутарњег света“ (109). Дакле, удвајање Рајић–Чарнојевић сведочи и о супротстављености материјалног, пропадљивог света, са људском крвљу и лешинама, и духовног, узвишенијег, лепшег света који је окренут природи. „Чарнојевић је хипнотична сањалица која је у ствари личност у личности Петра Рајића, и која овога чини *homo duplex*“ (Џаџић, 1976: 71); „Чарнојевић је песнички *прошвиошров* за Рајићеву самосвест, привремено ништење Рајићевог Ега, чарање и зачаравање у природи како би се у слеђеном свету откравиле енергије доброте и припадности, повезаности“ (72). Плаветнило неба уноси мир и спокојство у биће човека. Небо је иначе доминантан мотив у *Дневнику о Чарнојевићу*, а најфреквентније се јавља у одломку о Рајићевом сну у којем Чарнојевић преузима приповедачку улогу: „А он је причао о снегу, о крстокљуну, који зими држи свадбу, о снежним облацима, а највише о небу. Све је мрмљао нешто неразговорно о небу [...]“ (Црњански, 1996: 158); Није више знао шта је добро а шта зло и мерио је све руменилом неба, утехом његовом“ (163). Чарнојевић, двојник Петра Рајића, један је од првих суматраиста међу Црњансковим суматраистима. Чарнојевић је јунак, који у главном делу *Дневника о Чарнојевићу*, у својеврсном иманентно поетичком манифесту, излаже основна начела Црњанскове поетике: „Осећао је: да је његов живот само румене једне биљке ради, на Суматри. И смешио се мирно. [...]“; „[...] Брат сам сваком, а има нас милионима. [...]“ (Црњански, 1996: 164, 166);

Све што су чинили, тврдио је да негде далеко, далеко, на једном острву, оставља трага. А кад би јој рекао, да сад, од њеног страсног осмеха, добија једна црвена биљка, на острву Цејлону, снаге да се отвори, она би се загледала у даљину. Она није веровала да сва наша дела утичу тако далеко, и да је наша моћ тако бескрајна. А он је веровао још само то (160).

Чарнојевић ће се на питање других о политичком или филозофском опредељењу изјашњавати као *суматраиста*. Црњансков суматраизам указује на покушај стварање једне хармоничне целине у времену „изгубљене равнотеже“ које је захватило свет, Европу а потом и самог човека послератне катаклизме. Његов суматраизам подразумева принцип универзалне сагласности и синестезије, што је наслеђено од симболиста, али је преобликовано захваљујући експресионистичком начелу симултанизма који временски напоредне, а просторно удаљене перцепције спојне и унутарње реалности пропушта кроз филтер сна, визије, халуцинације и сећања. Критичари су Црњансков суматраизам другачије схватили и описивали: за Новицу Петковића он је „песничко откривање универзалних веза између човека и природе“ (Владушић, 2014: 242); за Мата Лончара антитеза која „укида раздаљине, измирује супротности, гради визију хармоније и усклађује

контрасте превладавајући опреке“ (242); док Горана Раичевић види Црњансков суматраизам као антирелигиозност: „*Суматра* је израз нирванске мирноће која почива на поништавању субјекта, односно његове телесне земаљске егзистенције и израз његовог поистовећивања са светом, утапања у тај свет, а не епифанијско прочишћење, утеха божанског објављења, веровање у нешто ван коначности смрти“ (242). Уопштено, идеја суматраизма, праћена кроз генезу стваралаштва Црњанског, од првих до последњих дела показује како своје лице тако и наличје будући да води у тотални нихилизам, односно у ништавило, једно велико *нада*, у смрт, те се може назвати „посувраћеним, обрнутим суматраизмом“ (Јаћимовић, 2014: 259), што се најбоље може уочити у позним делима попут *Ламентја* и *Романа о Лондону*. Црњансков етеризам свог пандана има и у схватањима Фридриха Ничеа о бестелесности, лакоћи постојања, одсуству „духа тежине“ (Раичевић, 2014: 318) који нас вуче на доле, да паднемо, док је лакоћа, на којој и Црњански инсистира, оличење божанског принципа: „Сад сам лак, сад летим, сад се премећем и правим обруче, сад игра Бог у мени“ (318); „Суматраизам је излазак из меланхолије, утопија љубави и лепоте“ (Алексић, 2014: 340). А та лепота је и у уметности, естетском, преко које Црњански конституише свој лирски, наративни идентитет, који је деконституисан и тежи успостављању целине. О томе сведочи и дихотомија *Објашњења Суматре* која указује на оклевање између става да у свету нема никаквих веза, до оног да је све на свету у вези.

Ако би се са ученицима на часовима анализа Црњансковог *Дневника* окренула ка горе наведеним поетичким тачкама, ученици би могли да, надовезујући се на остала Црњанскова књижевноуметничка остварења, створе заокружену слику не само о стваралаштву овог писца, већ о поетици читаве једне епохе, што нам је и била намера. На пример, прстенаста композиција истоветна је као и у *Лирици Ишаке* и *Сеобама* и илуструје повратак из рата као најтрагичнији доживљај у човековом животу, како сматра Црњански. Стога су и *Лирика Ишаке*, као поетизована варијанта *Дневника о Чарнојевићу*, и сам *Дневник* припрема за настанак, по многима, једног од најбољих романа двадесетог века у српској књижевности – *Сеоба*. Попут Рајића и лирског субјекта *Лирике Ишаке* и Вук Исаковић је симбол сеоба, суматраистичких промена хронотопа, одисејевског луталаштва и погледа упереног ка небу, у *бескрајни љави круи*, који појединцу једини може пружити метафизичку утеху. Будући да су и *Сеобе* у обавезном делу програма за трећи разред свих средњих школа, *Дневник* и са генеричког аспекта доприноси бољем разумевању најпознатијег прозног остварења Милоша Црњанског. Монолози Петра Рајића о суматраизму надовезују се на *Суматру*, *Објашњење Суматре*, *Ситражилово* и Црњанскове путописе, на тај начин стварајући једну кохерентну целину у ученичком поимању Црњанскове експресионистичке поетике. Такође, принцип вишеструког удвајања у *Дневнику о Чарнојевићу* (на плану гласова јунака, сна у сну, реалитета и идеалитета, вредносних ставова)

указује на композициони поступак текста у тексту, чиме се приповедању приступа са аспекта поетичке метасвести, а самим тим се утиче и на читалачку рецепцију, у чему је и незаобилазан значај овог дела за генезу каснијег, српског постмодернистичког романа, што је добар увод за градиво које се обрађује у четвртом разреду средње школе.

Поред поменутих унутарпредметних корелација, издвојили бисмо још један аспект могуће компаративне анализе између Црњансковог *Дневника о Чарнојевићу* и песме Душана Васиљева „Човек пева после рата“, у којој је, такође, представљена бесмисленост ратних несрећа и бесперспективност људи изашлих из ужаса Великог рата. У овим делима је очигледан и критички однос према рату, као и морална и психолошка деформисаност младих који су у њему учествовали.

Циљ овог рада, који је заснован, пре свега на анализи Црњансковог кратког романа *Дневник о Чарнојевићу*, јесте да укаже на значај овог дела како у стваралаштву Милоша Црњанског, у којем има изузетно важно место, а онда и у српској књижевности двадесетог века, па самим тим и у школским програмима. Низом аргумената потврдили смо естетске и етичке квалитете овог дела, и настојали да покажемо зашто сматрамо да би ово дело требало да буде, ако већ није, део макар изборне школске лектире у трећем разреду гимназија и средњих стручних школа. Оно што би могао да буде део неког будућег истраживања, а чему се нисмо детаљније посветили због обима рада, јесте пример конкретне, поступне методичке реализације самог часа анализе Црњансковог *Дневника о Чарнојевићу*, уз објашњавање методичких поступака као и конкретно приказивање успостављања предметних корелација на које смо указали у самом раду.

Литература:

- Алексић, Ј. (2014). Критичко-есејистички и метапоетички ставови и упоришта Милоша Црњанског. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (332–347). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Владушић, С. (2014). Црњански: од *Ситражилова* до *Ламентја над Београдом*. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (248–254). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Вучковић, Р. (2014). Исток у поетици и поезији Милоша Црњанског. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (81–96). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.

- Гвозден, В. (2014). Религија без наде: Поезија Милоша Црњанског и заједница. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (122–134). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Јамасаки, К. (2014). Лао Це и поезија Милоша Црњанског. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (514–529). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Јанковић, М. (1919). Иво Андрић: *Ex Ponto. Мисао*. 1 (1), 67–75.
- Јаћимовић, С. (2014). *Ламент над Београдом* – песничке координате једне судбине. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (254–267). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Микић, Р. (2005). Прича, сан и манифест (један поглед на *Дневник о Чарнојевићу*). У: *Књига о Црњанском*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Милосављевић, П. (1996): Дискурс романа *Дневник о Чарнојевићу Милоша Црњанског*. У: Грујић, М. и Шутић, М. (ур.). *Милош Црњански: теоријско естетички ирисни књижевном делу*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Милошевић, Н. (1996). Филозофска димензија књижевног дела Милоша Црњанског (предговор). У: Милош Црњански. *Сеобе I*. Београд: Просвета.
- Пантовић, Б. (1998). *Српски експресионизам*, Београд: Рад.
- Петковић, Н. (1996). *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Петров, А. (1971). *Поезија Црњанског и српско јесништво*. Београд: Вук Караџић.
- Петровић, П. (2014). Лирика Итаке: између одисејевског и донкихотовског гласа. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (178–189). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Петровић, П. (2017). *Авангардни роман без романа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Раичевић, Г. (2014). Суматраизам – у трагању за земљаском срећом. У: Хамовић, Д. (ур). *Милош Црњански: Поезија и коментари* (310–323). Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Матица Српска.
- Росић, Т. (1996). *Дневник о сну – О дневничком предлошку у Дневнику о Чарнојевићу*. У: Шутић, М. (ур). *Милош Црњански: теоријско естетички ирисни књижевном делу* (211–220). Београд: Институт за књижевност и уметност.

Тешић, Г. (2009). *Српска књижевна авангарда. Књижевноисторијски контекст (1902-1934)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Службени гласник.

Џаџић, П. (1976). *Простори среће у делу Милоша Црњанског*. Београд: НОЛИТ.

Преузето 30. августа, 2022. са: <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610656227993-d7381cf7-3e3b> и <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610656201823-d316492d-338b>.

Извори:

Андрић, И. (2016). *Ex Ponto, Немири, Лирика*. Зрењанин: SEZAM BOOK.

Црњански, М. (1967). *Песме, Путописи, есеји*. Сарајево: Свјетлост.

Црњански, М. (2008). *Ишака и коментари*. Подгорица: Штампар Макарије, Октоих.

Црњански, М. (1919). Милош Црњански. *Лирика Ишаке*, Београд: С. Б. Цвијановић.

Црњански, М. (1996). *Приповедна проза*. Београд: Задужбина Милоша Црњанског.

Црњански, М. (1993). *Лирика*. Београд: Задужбина Милоша Црњанског.

Црњански, М. (1984). *Дневник о Чарнојевићу*. Београд: БИГЗ.

Nikolina S. Šurjanac

University of Belgrade, Teacher Education Faculty, Belgrade, Serbia

**THE JOURNAL OF ČARNOJEVIĆ BY MILOŠ CRNJANSKI
AS COMPULSORY AND OPTIONAL READING
IN THE THIRD GRADE OF HIGH SCHOOL**

Abstract

In this paper we will analyze Miloš Crnjanski's short novel *The Journal of Čarnojević*, which, as a possible choice of reading material in the third grade of high school, would serve to illustrate expressionist poetry. As one of Crnjanski's most significant achievements from the early phase of his work, this work will be analyzed from the aspect of Sumatras poetics, so that an inter-subject correlation will be achieved with other Crnjanski's literary works (poetry collection *Lyrics of Ithaca*; travelogues of *Pilgrimage to Corfu*, *to the Blue Tomb*, *Vido*, the island of death and *Cemeteries of Serbia in Corfu*). On the other hand, this work would serve as an excellent example of extra-subject correlation, because the plot of the novel takes place during the First World War. The aim of this paper, which is based primarily on an analytical-synthetic approach to Crnjanski's short novel *The Journal of Čarnojević*, is to point out the importance of this work both in the creativity of Miloš Crnjanski, in which it has an extremely important generic significance, and in Serbian literature of the twentieth century, and thus in school syllabuses.

Key words: *The Journal of Čarnojević, expressionism, reading, third grade of high school.*